

Zoran Homen

REZULTATI ARHEOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA TIJEKOM 1998. I 1999. GODINE U GLOGOVNICI

Glogovnica je naselje smješteno 12 km sjeverno od Križevaca koje zbog svojeg čestog spominjanja u izvorima dugo zaokuplja pažnju povjesničara umjetnosti i arheologa. To nas ne treba posebno čuditi jer se u 12. i 13. st. u Glogovnici i okolnom području spominje postojanje posjeda te samostana templara i ivanovaca, a početkom 13. st. tamo stižu sepulkralci (u narodu — križnici jer su na odjeći s prednje strane nosili dvostruki križ), odnosno regularni kanonici Sv. Groba Jeruzalemskoga. Nakon vojnog poraza kršćanske vojske i muslimanskog zauzimanja Jeruzalema zajedno s drugim redovima i sepulkralci napuštaju taj grad, raselivši se po europskim zemljama. Jedan ogranak završio je u Poljskoj u gradu Miechowu. Upravo iz Miechowa stižu sepulkralci na područje Glogovnice na samom početku 13. st. To je potvrdila sačuvana isprava kralja Andrije II. kojom potvrđuje darovanih sedam sela uz potok Glogovnicu koja su darovana između 1197. i 1203. godine. Opširnije o tome donosi Lelja Dobronić.¹ Poglavar regularnih kanonika nosio je naslov "prepozit" i zauzimao je visoko mjesto u crkvenoj časti.

U pisanim izvorima iz 1230. kao samostanska crkva sepulkralaca navodi se crkva pod imenom Blažene Djevice Marije. Ona je najvjerojatnije bila izgrađena odmah po dolasku sepulkralaca iz Poljske pa možemo slobodno reći da crkva u Glogovnici postoji gotovo 800 godina. U to doba stil u umjetnosti i graditeljstvu bila je romanika pa je za očekivati da je u tom stilu rađena i najranija glogovnička crkva. To potvrđuju i sačuvani kameni reljefi iz tog razdoblja koji su još vidljivi na tornju i u unutrašnjosti današnje glogovničke crkve, na župnom dvoru te u podrumu privatne kuće u Glogovnici k.br. 61.²

Sepulkralci su živjeli u Glogovnici strogim životom u svojem samostanu koji oni nazivaju *domus* (kuća). Lelja Dobronić nam također donosi prikaz pravila Reda koja su nastala u drugoj polovici 15.st. iz čega se lijepo mogu razaznati sve obveze strogog života regularnih kanonika kojih su se morali pridržavati.³

Sepulkralci ostaju u Glogovnici više od 250 godina. Naime, zadnji prepozit sepulkralac spominje se 1466. godine. Deset godina iza njega prepozitom postaje zagrebački kanonik Stjepan Perović jer su posjedi u Glogovnici postupno došli u nadležnost Kaptola i zagrebačkih biskupa. To je 1495. godine potvrdio papa Aleksandar VI, podjeljujući prepozituru zagrebačkom biskupu Osvaldu Thuzu. Godine 1500. kao prepozit samostana navodi se Andrija Alfonz Thuz, brat biskupa Osvalda.

Početak 16. st. donosi prve nevolje izazvane turskim provalama. Tada je i glogovnička crkva bila oštećivana, a 1594. izgleda i potpuno spaljena, zajedno sa samostanskim i ostalim pratećim zgradama. Darovnicom kralja Matije II. iz 1611. posjed Glogovnica (i Tkalec) pripada isusovačkom kolegiju. Prvim dolaskom u Glogovnicu isusovci bilježe da je crkva bez krova i razrušena, no oni je ipak popravljaju da bi je 18. srpnja 1666., obnovljenu, posvetio zagrebački biskup Petar III. Petretić. Taj datum posvete (u narodu: Posvetilo) župljani Glogovnice slave već preko 300 godina kao najveću svečanost svoje crkve.

Nakon ukinuća isusovačkoga reda 1773. godine Glogovnica je uvedena u imovinu Ugarske dvorske zbornice, a nakon osnutka nove Grkokatoličke biskupije u Križevcima (1777.) dospijeva u posjed grkokatoličkih biskupa.

¹ Lelja Dobronić, Iz prošlosti Glogovnice, Križevci 1999., str. 15 i d. 2 n.dj., slike na str. 19 i 48.

³ Lelja Dobronić, Glogovnica — Regularni kanonici sv. Groba Jeruzalemskog, glogovnički prepoziti i crkva Bl. Dj. Marije, Tkalčić br. 2/1998., str. 62-66.

Ovaj povijesni uvod bio je potreban da se shvati potreba arheoloških istraživanja u Glogovnici jer osim današnje crkve Marijina Uznesenja koja je nastala krajem 15. st. na jednoj istaknutoj uzvisini s utvrđenim platoom sa sjeverne strane, (odakle se može lijepo kontrolirati putni pravac prema Apatovcu i dalje preko Kalničke gore), nikakvih drugih vidljivih tragova o postojanju samostana sepulkralaca, nažalost, nema. Na zaravnjenom platou iza crkve prije više desetaka godina bio je voćnjak, a do pred kraj 19. st. tu je bilo mjesno groblje koje vidimo ubilježeno i na jednom katastarskom planu iz 1859-60. godine. Upravo na tome platou počeli smo u rujnu 1998. otvarati pokusne sonde kako bismo otkrili tragove moguće arhitekture. Novčana sredstva za istraživanja osiguralo je Ministarstvo kulture u okviru projekta kojeg je pokrenula Državna uprava za zaštitu spomenika — Konzervatorski odjel.

Arheološka istraživanja imala su za cilj otkriti tragove samostana sepulkralaca, njihove prvotne crkve te stare sakristije koja se još prati ucrtana na, prije spomenutom, katastarskom planu (porušena 1869. prilikom jedne veće obnove crkve). Nimalo laki zadatak na prostoru na kojem se jedino jasno vidi košeni travnjak!

Otkrivanje stare sakristije bio je najmanji problem. Prema katastarskom mapi otkrili smo brzo njene temelje odnosno preostale zidove koji su se nalazili odmah ispod površine, u prvom otkopnom sloju. Građeni od lomljenog kamena zidovi su imali debljinu 1m, a sakristija je otkopana u dimenziji 6 x 6 m. Njezini zidovi nemaju direktnu vezu sa sadašnjim sačuvanim gotičkim svetištem iz kraja 15. st. Širenjem iskopa ustanovili smo da se zid sakristije na istočnoj strani završava u obliku luka. Nije bilo teško zaključiti da smo upravo otkrili najvažniji nalaz na samom početku istraživanja: apsidu prvotne romaničke crkve koju su podigli sepulkralci početkom 13. st. pod imenom Blažene Djevice Marije. Ta prvotna crkva bila je manja od ove danas sačuvane. Dakle, kraća i uža. No, zbog dobrih temelja novoporoširena crkva je iskoristila cijelu dužinu sjevernoga zida i "sjela" na nju svojim sjevernim zidom. Spoj stare crkve i novog nastavka vidi se kao jedan pomak temelja u odnosu na

verkitalnu os crkve. Ovim smo nalazom otklonili sva nagađanja stručnjaka o tome na kojem se mjestu nalazila crkva sepulkralaca.

Otvaranje novih sondi nastavljeno je s posebnim poletom nakon ovoga prvog nalaza. Želja nam je bila otkriti bilo kakav trag samostana. Ispod sloja humusa odmah bi se nalazilo razbacano kamenje koje je očito pripadalo još jednom objektu na platou iza crkve. Radi li se to upravo o samostanu kojega tražimo? Odgovor ne bi mogao biti potvrđan ako uzmemo u obzir navode isusovačkoga pisca koji 1765. piše *Povijest Glogovnice*.⁴ On navodi: "Blizu crkve bio je samostan redovnika križnika s rezidencijom prepozita od čega i sad postoje neki dokazi u ruševinama koje se pružaju prema jugu, gdje je sada kuća župnika." U piščevo doba još se dobro moglo vidjeti ostastke samostana kojeg su porušili Turci krajem 16. st. pa ne bismo trebali sumnjati u istinitost podataka. Znači, na platou iza crkve kojeg okružuje opkop trebalo bi tražiti objekat druge vrste. Kako se i crkva u Glogovnici ubraja u tzv. crkve tvrđave⁵, za očekivati je bilo da se na tom prostoru može očekivati objekat koji je služio za obrambene svrhe. To potvrđuje spominjanje utvrđenja Glogovnice u zaključcima Sabora iz 1583. godine.⁶ Izvori govore o kaštelu i kaštelanu.

Pravilnim postavljanjem probne sonde "uhvatili" smo vanjski zid jednog podužeg objekta koji se protezao od sjevernoga zida crkvene lađe (na udaljenosti 3,5 m, mjereno od zapadnoga pročelja) prema sjeveru.

U prvoj etapi istraživanja tijekom 1998. bili smo na tragu jednoga objekta širine 8 m, a dužine 20 m, s time da to nije bila njegova konačna dimenzija. Istočna strana objekta nije bila tako jasna u praćenju temelja jer se on na mjestima gubio ili je bio razoren kasnijim ukopima pokojnika. Groblje se vjerojatno počelo formirati nakon obnove crkve i njezina posvećenja 1666. godine, a ukapanje je svakako trajalo u 18. pa sve do kraja 19. st.

⁴ Rukopis u HAD, Isusovački samostan Zagreb, kut.II, fasc.6, br. 28.

⁵ Sena Sekulić-Gvozdanović, *Crkve tvrđave u Hrvatskoj*, Zagreb, 1994. str.119- 123.

⁶ n.dj. str.121.

Ostaci kamenih zidova, odnosno temelja objekta kojega smo otkrili nalazili su se na dubini 70-80 cm ispod površine, a širina im je 75 cm. U ukupnoj dužini zapadnoga zida objekta nalazio se samo jedan manji otvor za vrata s opločanim pragom

Za vrijeme prve etape istraživanja otkopali smo jedan kameni kontrafor na sjeverozapadnom uglu pročelja crkve za kojega se do tada nije znalo. Zanimljivo je da za vrijeme prve etape istraživanja nije pronađeno gotovo ništa od pokretnih nalaza.

Druga etapa istraživanja vršena je tijekom 1999. godine. Tada smo riješili izvjesne nejasnoće u pogledu veličine objekta i rasporeda prostorija. Sjeverni bočni zid otkopanoga objekta završava na 29,18 m, mjereno od crkve, što predstavlja i konačnu izmjerenu dužinu objekta. U njemu možemo prepoznati tri prostorije različitih dimenzija. Prema nalazu brojne keramike oko sjeveroistočnoga ugla za pretpostaviti je da je posljednja prostorija bila za stanovanje ili smještaj posade. U sloju sa jako zapečenom zemljom (vjerojatno ognjište, talionička peć?) pronašli smo kalup za lijevanje kugli za bedemske puške ili pračke kao dokaz da je posada kaštela pripremala proizvodnju vlastite municije a možda i nekih vrsta oružja.

Prateći istočni vanjski zid ovoga zdanja primjetili smo razliku u njegovoj konstrukciji, što ukazuje na moguće faze u njegovu nastanku ili faze njegove obnove. Zanimljivo je da temelji uzdužnih vanjskih zidova izlaze iz proširenih baza zidanih od kamena, dimenzija 2,5 x 2,30 m. Baza istočnoga uzdužnog zida izgrađena je točno na mjestu gdje se vidi spoj stare romaničke i novije gotičke crkve

pa se nameće misao kao da je to učinjeno iz statičkih razloga, kao neka vrsta kontrafora.

Prilikom praćenja temelja nedostajali su dijelovi zida kao posljedica devastacije ukopima pokojnika, a nekoliko grobova je i okriveno na zidu ili tik uz njega. Pravac njihova ukopa je jug sjever (glava na jugu). Uz neke su pronađeni prilozi kao npr. krunica, križić od lančića i sl.

Izuzev dva tri primjerka klesanih profila za vrijeme istraživanje ustanovljeno je potpuno odsustvo klesanaca. To se može tumačiti iskorištavanjem obrađenog kamena u kasnijim gradnjama, od isusovačke obnove crkve, gradnje župnog dvora i privatnih kuća u blizini.

Nakon svih saznanja koja smo dobili ovim arheološkim iskapanjima možemo zaključiti da je uz ostatke romaničke apside na položaju iza sadašnje župne crkve u Glogovnici pronađen jedan objekat koji je pripadao kompleksu kaštela glogovničke prepoziture. Rezidenciju prepozita i samostan sepulkralaca trebali bismo tražiti južnije od crkve, ispod asfalta proširenog u parkiralište i na oranici istočno od prilaznog puta prema crkvi, nasuprot današnjeg župnog dvora. Tome u prilog idu isusovački zapisi i određeni tragovi kamena i cigle te keramike na spomenutoj oranici.

Istraživanja u Glogovnici ne smatramo završenima, pogotovo kad je u pitanju unutrašnjost crkve. Tu prvenstveno mislimo na sačuvane dijelove romaničke crkve i moguće kripe koja je pripadala prvotnoj crkvi. Uz to se vežu i pretpostavke o mogućem grobu bana Lackovića koji je stradao na "Krvavom saboru" i, po predaji, pokopan upravo u glogovničkoj crkvi.

Glogovnica, otkriće romaničke apside samostanske crkve sepulkralaca s početka 13. st. ispod temelja današnje crkve (istraživano 1998.)

Vanjski zidovi kaštela Glogovničke prepoziture razoreni kasnijim ukopima pokojnika kad se prostor iza crkve koristio kao groblje

Tatjana Tkalčec

ZAŠTITNA ARHEOLOŠKA ISKOPAVANJA KOD KATEDRALE PRESVETOG TROJSTVA U KRIŽEVCIMA U GODINI 1999.¹

U okviru projekta obnove grkokatoličke katedrale Presvetog Trojstva i Biskupskog dvora u Križevcima, Gradski muzej Križevci obavio je u razdoblju od 29. listopada do 18. studenog 1999. godine zaštitno arheološko iskopavanje na prostoru sjeverno uz katedralu, gdje se očekivala kapela.²

Investitor radova je Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i grad Križevci. Zadatak je bio istražiti pretpostavljeni raster kapele uz sjevernu stranu katedrale i nadgledati cijeli prostor biskupskog kompleksa na kojem se izvodi drenaža i uvođenje plina.

Gradski muzej Križevci i nakon 18. studenog 1999. g. obavlja nadgledanje radova, pohranu i dokumentaciju arheološke građe (do kraja svih radova na lokalitetu).

Lokalitet je smješten u dijelu grada zvanom Gornji grad, uz glavnu gradsku komunikaciju koja povezuje Gornji i Donji grad, a slijedi pravac sjever-jug.

Istočno od lokaliteta teren blago, ali znatno pada.

Na mjestu današnjeg biskupskog kompleksa nalazio se samostan augustinaca s kružnom kulom na jugozapadnom uglu koji se prvi put spominje 1325. godine. Godine 1365. spominje se kao samostan braće pustinjaka s crkvom posvećenom Blaženoj Djevici Mariji. Augustinci su samostan napustili vjerojatno 1539. godine kad su Turci opustošili grad. Godine 1560. Hrvatski sabor je odlučio da se samostan sruši radi opasnosti da se u

njemu utabore Turci. God. 1627. Hrvatski sabor je dodijelio sredstva za ponovnu gradnju srušenog samostana i predao ga franjevcima. Buturac navodi da se ne zna kada su franjevci došli u Križevce, ali da je sigurno da su djelovali od 1495. do 1786.³ Bili su vojni kapelani za vojnu krajišku posadu u Križevcima, odnosno za vojnike Nijemce i njihove obitelji. Godine 1682. ban određuje besplatne javne radove za obnovu franjevačkog samostana. U 18. stoljeću franjevci vrše učiteljsku službu u osnovnoj pučkoj školi. God. 1783. car Josip II. izdao je odredbu o utvrđenom broju članova (numerus fixus) prema kojoj se samostani s manje od 20 članova trebaju pretvoriti u župe ili sjediniti s drugim samostanima. Tako su franjevci između 1783. i 1786. godine, kada je samostan ponuđen grkokatolicima za sjedište biskupije, napustili samostan.

Od 1786. do 1791. za austrijsko-turskih ratova u samostanskom vrtu uređena je vojna bolnica.

Kasnije su bivši samostan i crkva postali vlasništvo Križevačke biskupije. Samostan se preuređuje za Biskupsku rezidenciju, a crkva za potrebe bogoslužja prema istočnom obredu.

Godine 1786. snimljena je situacija s okolnim zemljištem. Samostan je prikazan kao pravokutna građevina s unutrašnjim dvorištem. Uz njegovu sjevernu stranu priključena je crkva s dvije bočne pravokutne kapele. Iz kasnijih izvora saznajemo samo to da je kapela uz lađu bila posvećena Majci Božjoj Loretskoj, a kapela uz svetište svetom Antunu dok o njihovom točnom položaju i izgledu nije bilo nikakvih podataka.

Dvor se adaptira i preuređuje, a god. 1801. biskup se nastanjuje u dvoru. I nakon te godine obavljaju se adaptacije. Poznati su planovi inženjera Križevačke županije F. S. Hütlera iz 1803. godine te kasnije arh. B. Felbingera iz 1817. god.

¹ Ovaj članak je prilagođen tekst objavljen u Obavijestima HAD-a god. XXXII., br. 1, 2000.

² Voditelj arheoloških radova bila je T. Tkalčec, vanjski suradnik Gradskog muzeja. Radovi su obavljani pod stručnim nadgledanjem ravnatelja Gradskog muzeja — arheologa Zorana Homena, a u suradnji s Konzervatorskim odjelom iz Zagreba (Mirjana Visin, Amelio Vekić i Zorislav Horvat). Na terenu je povremeno stručnu pomoć pružila L. Okroša iz Gradskog muzeja Križevci. Zaključno s 18. listopadom arheološko iskopavanje je završeno, a nadzor nad ostalim radovima preuzeli su djelatnici Gradskog muzeja u Križevcima.

Ovom prigodom zahvaljujem g. Homenu na ukazanom povjerenju.

³ J. Buturac, Regesta za spomenike Križevaca i okolice 1134-1940, Križevci, 1991., str. 19.

Slijedio je niz zahvata i pregradnji biskupskog kompleksa, a za vrijeme stolovanja biskupa Julija Drohobeckog (1891.-1920.) došlo je do veće obnove katedrale. U okviru kulturološkog programa Isidora Kršnjavog osobit se naglasak stavlja na obnavljanje sakralnih građevina. Tako je Herman Bollé krajem 19. stoljeća obnovio katedralu u neogotičkom stilu. U radovima je sudjelovala, u ono vrijeme vrlo aktivna, Obrtna škola iz Zagreba, a ikonostas i glavne partije na zidovima i mobilijaru oslikali su glasoviti hrvatski umjetnici C. Medović, I. Tišov, B. Čikoš-Sessia, F. Kovačević i J. Bauer.

Tijekom arheoloških istraživanja u 1999. godini, tragovi augustinskog samostana s kružnom kulom na jugozapadnom uglu nisu ustanovljeni.

Otkriveni su ostaci kapele i kripte s grobnicama uz sjevernu stranu katedrale. Tu su ustanovljene tri faze:

I. faza - franjevačka kripa s grobnicama (17. i 18. st.)

II. faza iza 1792. g. (stope velikih kontrafora)

III. faza - Bolléova obnova 1895.

Ne zna se točno kada je kapela s kriptom bila izgrađena niti kada je srušena. Vjerojatno je srušena nakon što su grkokatolici preuzeli cijeli kompleks (dakle iza 1792.).

Kripa se sastojala od dvije prostorije. Prostorije su bile različito lučno nadsvođene, proporcionalno smjeru kretanja.

Čini se da je podnica kripte bila načinjena od jednog reda cigli koje su se zbog sjedanja vode toliko razmočile da su sačuvane samo u tragovima.

Nađeno je 12 grobnica u kojima su uglavnom sačuvani ostaci pokojnika. Grobnice su bile etažne (jedna iznad druge). Na istočnoj strani nalazi se 8 grobnica (4 x 2), a na zapadnoj 4 (2 x 2). Između grobnica na zapadnoj strani nalazi se prolaz. Moguće je da je postojao još jedan red grobnica iznad grobnica 3 i 5, što bi se dalo zaključiti iz

niza pregradnih opeka koje se nalaze iznad gornjeg reda grobnica. Grobnice su bile bijelo ožbukane. Na grobnici br. 2 nalazio se natpis s imenom pokojnika i danom smrti (1726.?).

Ulaz u kriptu bio je sa sjeverne strane i sastoji se od 8 stuba od kojih je prva, najviša, od jednog komada kamena, a ostale su od cigle. Postoji mogućnost da se u početku u kriptu ulazilo iz same katedrale. Na dijelu temelja katedrale vidljivo je "zazidavanje", odnosno naknadno zapunjavanje zida. Tu zapunu dijelom prekriva masivna stopa kontrafora (iz II. faze). Taj je kontrafor rađen od velikih pravilnih kamenih blokova. Ostali su kontrafori rađeni od opeke. Možda je kontrafor rađen od kamena da dodatno osigura slabost tog dijela zida.

Temelji kapele bili su građeni uglavnom od kamena s nešto cigli. Veoma su oštećeni recentnim kanalizacijskim cjevovodom i vodovodom. Zid kapele bio je od cigli (ostaci zida sačuvani su samo na jednom mjestu).

Oko katedrale bili su ukapani pokojnici (kasnije su nađeni i u unutrašnjem dvorištu samostana⁴). Dva su groba pronađena na sjevernoj strani, a osam na zapadnoj (djelomično ispod Bolléovog pročelja). Pokojnici su bili položeni u smjeru I-Z (glava na zapadu), ruku prekrivenih na truhu. U grobovima nema priloga, nađeni su samo dijelovi osobne nošnje (puceta) i nakit (prstenje, naušnica).

Na istočnom krilu samostana nađena su dva kanala za otpadne vode. Južniji je bio zapunjen šutom i materijalom 18./19. stoljeća, što bi značilo da je već tada izvan funkcije.

Južno od samostana nađen je na relativnoj dubini 60-70 cm zid (koji se još dalje pruža prema jugu) s djelomično sačuvanim lukom što se pružao u smjeru samostana. Visina zida je 2,70 m. Za opredjeljivanje tog zida u neki vremenski kontekst nije bilo dovoljno podataka.

⁴ Podaci u Gradskom muzeju Križevci

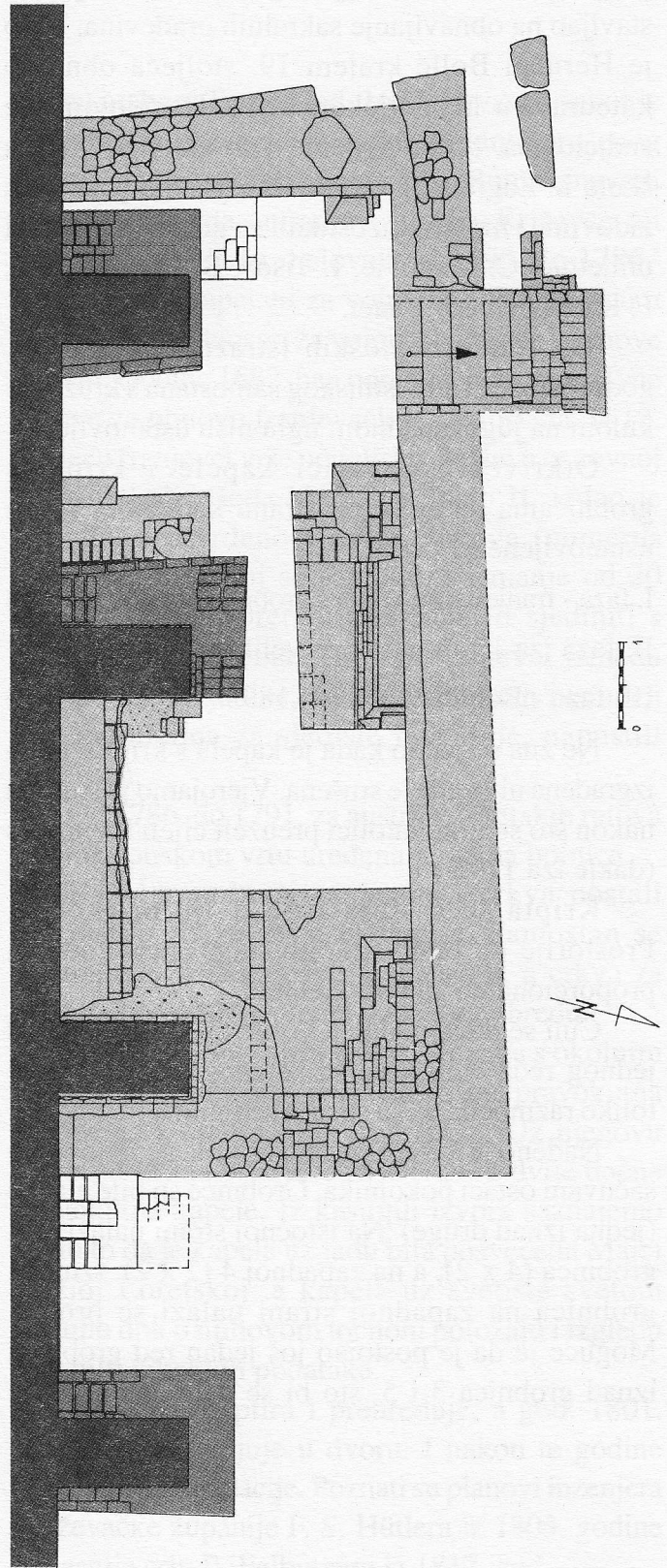

LITERATURA

- BUTURAC, J. (1991): *Regesta za spomenike Križevaca i okolice 1134-1940*, Križevci.
- MARUŠEVSKI, O. (1993): Grkokatolička katedrala Svetog Trojstva i biskupski dvor, Križevci - grad i okolica, *Umjetnička topografija Hrvatske*, Križevci, str. 167-182.
- TKALČEC, T. (2000): *Izveštaj o arheološkom istraživanju katedrale Sv. Trojstva u Križevcima u razdoblju od 29. listopada do 18. studenog 1999. godine*, rukopis u Gradskom muzeju Križevci, Križevci.
- TKALČEC, T. (2000): Zaštitna arheološka istraživanja franjevačke kapele s kriptom uz Katedralu Presvetog Trojstva u Križevcima u godini 1999., *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* br. 1, god. XXXII/2000., Zagreb.

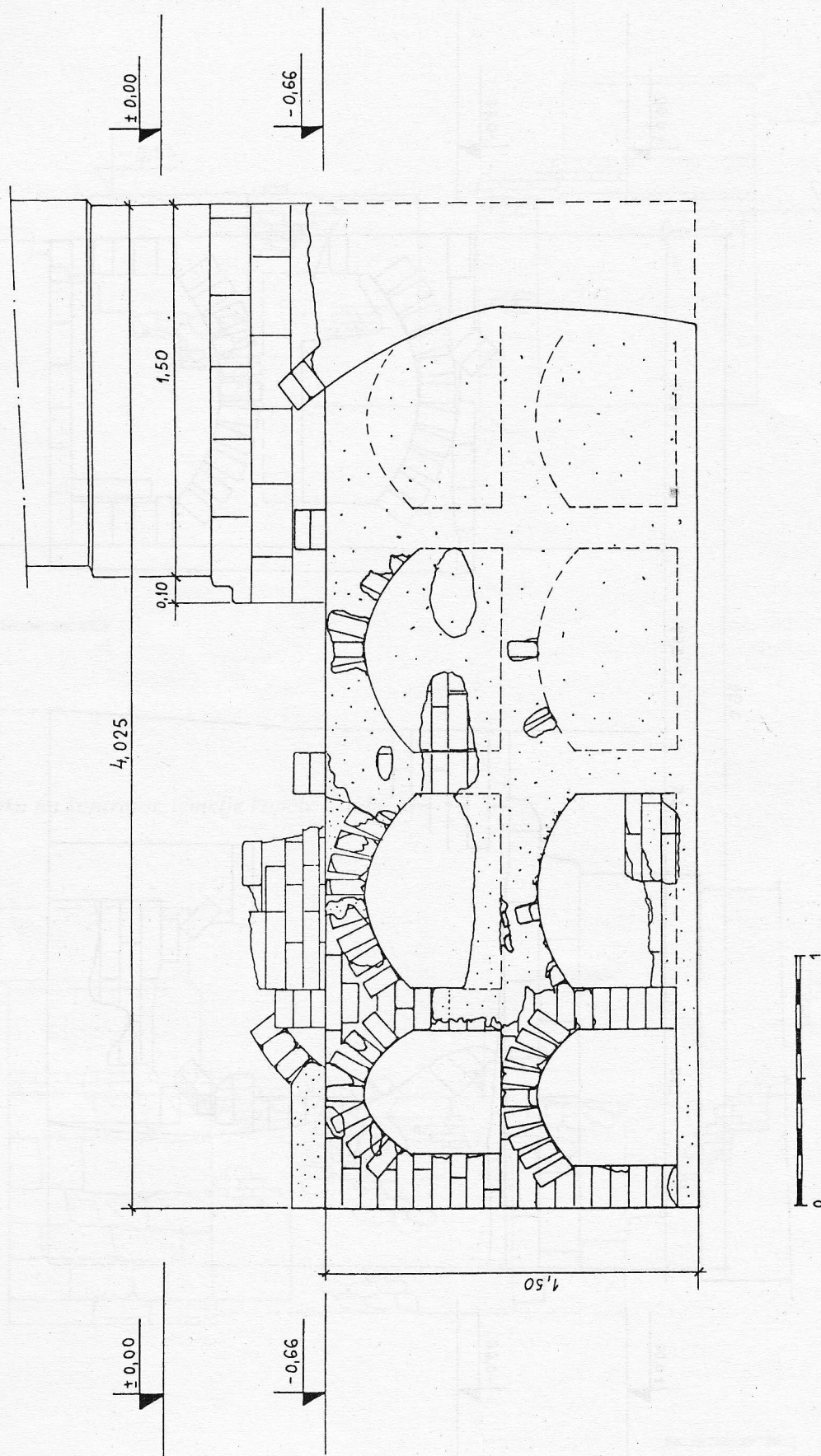
Crtež 1: Pogled odozgo na iskopane ostatke kripe, temelja kapele i kontrafora

- Faza I - franjevačka kripa s grobnicama (17. i 18. st.)
- Faza II iza 1792. g. (stope velikih kontrafora)
- Faza III - Bolléova obnova 1895.

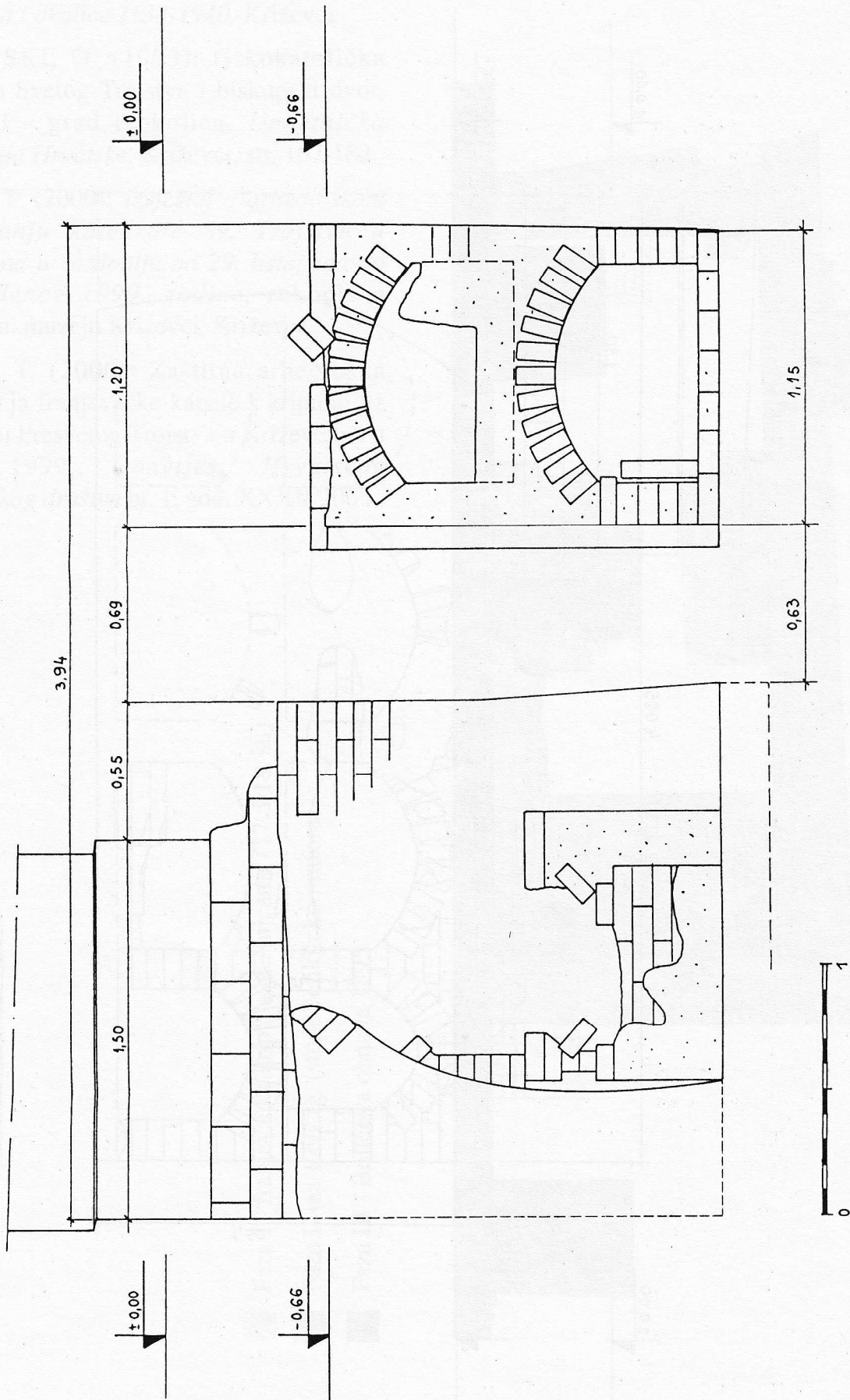

Crtež 2: Pogled na grobnice na istoku

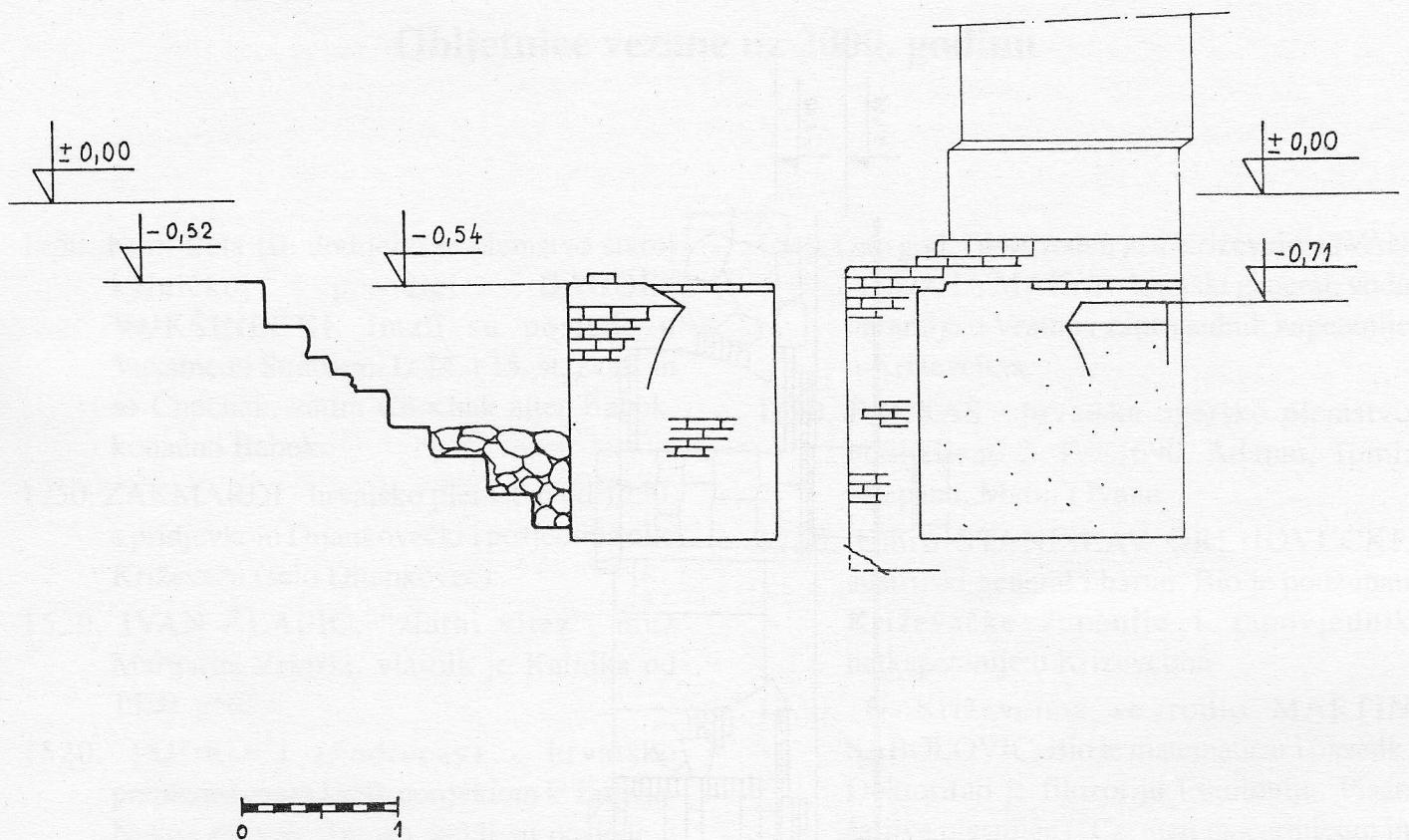

Crtež 3: Pogled na grobnice na zapadu

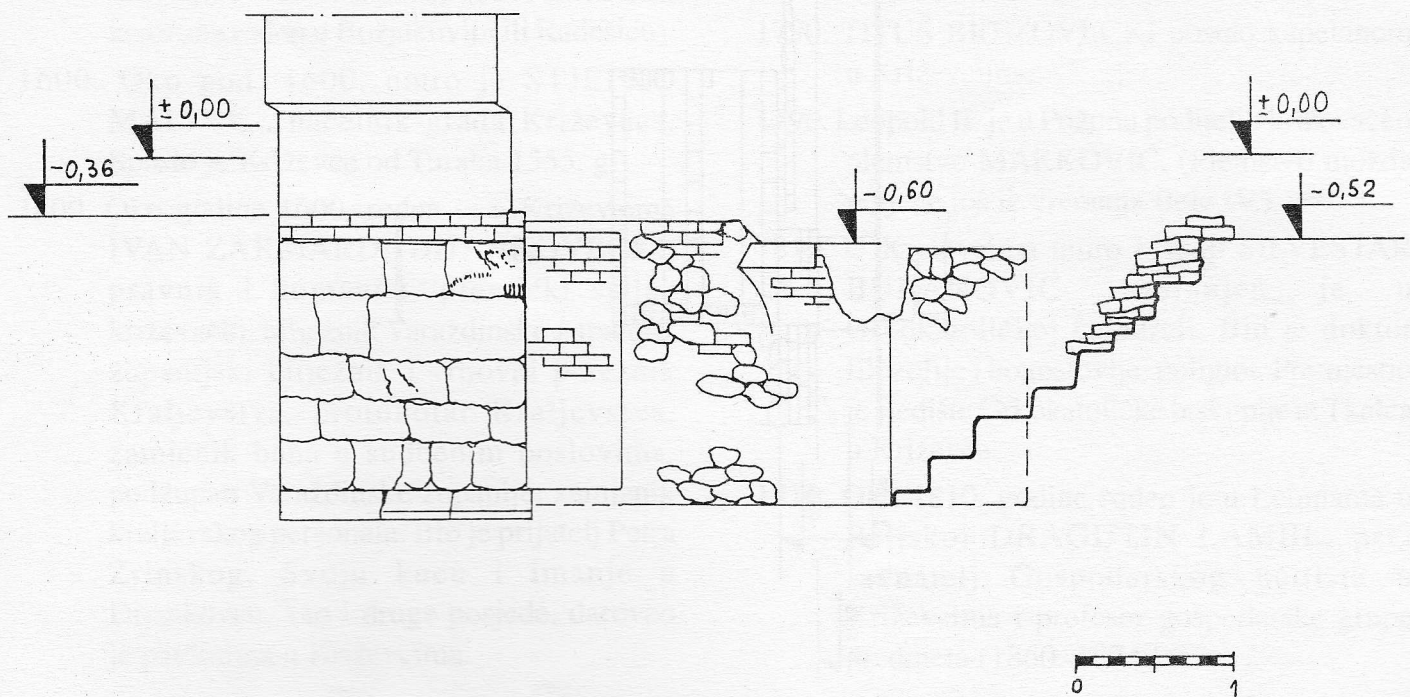

Crtež 4: Pogled sa zapada na stube za silazak u kriptu, grobnice i kontrafor

Crtež 5: Pogled s istoka na kontrafor, temelje kapele i stube

Crtež 6: Kapela s kriptom, presjek istok - zapad

